

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ ЄВГЕНА НАГІРНОГО НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ПОЛЬЩІ

© Грицюк Л., 2003

Визначення шляхом натурних обстежень та досліджень архівних матеріалів і літературних джерел долі українських церков, збудованих за проектами архітектора Євгена Нагірного.

Творча спадщина Євгена Нагірного багата і різноманітна: серед великої кількості проєктів різних споруд найвагомніше місце займають проєкти церков – їх 155, переважна більшість з яких реалізована. Проєктування церков Є.Нагірний найактивніше здійснював у 20-30-их роках ХХ століття, хоча окремі з них відносяться до ранішого періоду, періоду співпраці з батьком – Василем Нагірним. Ця співпраця розпочалася ще під час навчання Євгена Нагірного у 1903 - 1912 роках на архітектурному факультеті Львівської політехніки і тривала аж до смерті батька у 1921 році. У 1922 році Є.Нагірний заснує власне архітектурне бюро у центрі Львова на площі Ринок, де плідно працює до 1940 року.

Географія церковного будівництва за проєктами Євгена Нагірного дуже широка. Вона охоплює територію західних теренів від околиць Кракова і до Збруча на Сході, від Карпатських гір на Півдні до волинських земель на Півночі [1]. На західному пограниччі храми були не тільки духовними центрами, а й носіями українського генофонду. Будувалися нові на місці знищених Першою світовою війною, відновлювалися вже існуючі, що з плином часу потребували перебудови – загалом відомо 16 проєктів реконструкції церков, виконаних Є.Нагірним. Храми будувались і кам'яні, і дерев'яні: кам'яні носили риси українського національного стилю, дерев'яні – традиції галицького народного зодчества.

Найповніше частина церков Є.Нагірного представлена у фундаментальній праці львівського історика архітектури Василя Слободяна „Церкви України. Перемиська єпархія”, яка охоплює деканати української частини Перемиської єпархії 1938 року [2]. Оскільки у цій праці враховано тільки ту частину Перемиської єпархії, яка після Другої світової війни увійшла до складу Української РСР, зосереджуємо свою увагу на церквах Є.Нагірного, що сьогодні знаходяться на теренах Польщі.

Доля української церкви на східних околицях Польщі після Другої світової війни виявилася найтрагічнішою. У 1946-1947 роках 600 тисяч українців були виселені з цих теренів, 80% з них до УРСР, а решта – до західної Польщі. В результаті насильних виселень ці землі втратили свій український характер, їх багатотисячкова культура перейшла в польські руки, а українська церква там фактично перестала існувати [3].

За матеріалами Перемиського шематизму за 1939 рік на теренах, що входять тепер у Ряшівське воєводство, нараховувалося 514 церковних споруд, 311 з яких були пам'ятками архітектури. За даними Ришарда Бриковського, в період з 1939 по 1956 рік знищено 164 церкви, при чому під час військових дій знищено тільки шість церковних споруд. Решта руйнацій припадає на повоєнні роки. Церкви розбирали, конструкції використовували як вторинний будівельний матеріал, дерево йшло на опалення, з дахів здирали бляху, а далі споруди самі нищилися від дощу та снігу. Віцілілі будівлі церков використовувалися під магазини і склади, їх внутрішнє оздоблення та устаткування цілковито нищилося, без огляду

на його ужиткову та культурну вартість [4]. Тільки деякими церковними будівлями опікувалася місцева громада, використовуючи їх як костели. Частка, порівняно із загальною кількістю залишених церков, була мізерною. Але фактично тільки їм і судилося зберегтися до нинішніх часів.

Досі вдалося відшукати 15 проектів церков Євгена Нагірного, що планувалися для території Лемківщини, західної Бойківщини, околиць Перемишля та Ярослава – на той час українських етнічних земель. Це чотири проекти дерев'яних і одинадцять проектів мурованих храмів, датованих між 1920 і 1939 роками. Чотирьом проектам так і не судилося бути реалізованими. Це проект 1928 року дерев'яної церкви для П'яткової, проекти мурованих церков для Германовичів (1926 р.), Тиляви (1931 р.) та Дусівців (1939 р.).

Не збереглося й жодної дерев'яної церкви Євгена Нагірного на території сучасної Польщі. За проектом 1923 року в Дуньковичках почалося будівництво церкви Різдва Пречистої Богородиці. Це дерев'яна тридільна однонавова триверха церква з прибудованою ризницею і широким обпосянням по всьому периметру; два верхи шоломоподібні, завершені цибулястими вежечками, третій над вівтарною частиною увінчаний цибулястою банею. Будівництво завершилося в 1927 році. Церква зруйнована після війни, тепер не існує. Друга дерев'яна церква за проектом 1926 року була збудована в Жогатині у 1928 році. Велика однонавова з двоярусним обпосянням церква завершувалась одною великою цибулястою банею, увінчаною сигнатуркою. Зараз не існує, після війни продана польським урядом фактично як ділянка землі підприємцеві, котрий церкву розібрав, матеріал вивіз, а землю зарівняв. За проектом 1929 року в Тисковій збудовано церкву Святого Архангела Михаїла. Ця дерев'яна однонавова тридільна церква увінчана трьома верхами різних форм. Надзвичайної витонченості додають цій споруді незвичні для дерев'яного будівництва пропорції: довжина будівлі 16,5 м, а ширина головного фасаду 5,8 м. Вівтарна частина церкви розширюється за рахунок прибудованих з боків ризниці та паламарки. Після виселення українців поляки спалили село. Церква згоріла, не існує.

Не краща доля спіткала і муровані церкви, збудовані за проектами Євгена Нагірного на цих теренах. У 1920 році в Орехівцях збудували церкву Святого Великомученика Димитрія. Вона замінила стару дерев'яну церкву, знищену під час Першої світової війни. Після вивезення українців муровану церкву розібрали, залишивши лише фундаменти. Зараз вона не існує. Зруйнована також церква Святого Архангела Михаїла у Загочев'ї, будівництво якої закінчилося у 1937 році [5]. Це була мурована, хрестоподібна в плані церква, завершена одною цибулястою банею на складному восьмерику; баню закінчувала сигнатурка з архітектурно промальованим хрестом. Тепер ця споруда не існує.

У 1925 році за проектом Євгена Нагірного почалося будівництво однієї з найбільших однобанних церков цього періоду. Це Собор Пречистої Богородиці у Бірчі, споруджений у 1929 році. Будівля в плані хрестоподібна (27,2 м на 29,2 м) із заокругленими боковими навами та центральною навою у вигляді ротонди, що завершується куполом сферичної форми (рис. 1). Біля вівтарної частини з обох боків прибудовані приміщення ризниці і паламарка. Центральний фронтон, по обидва боки якого розміщувалися гвинтові сходи, підпирали дві масивні колони (рис. 2). Після виселення українців собор залишився закинутим і поступово руйнувався під впливом атмосферних та людських факторів. Ще у 1965 році він стояв у руїні. На сьогоднішній день не існує.

З усіх церков, збудованих за проектами Євгена Нагірного на території сучасної Польщі, збереглися лише п'ять. Чотири з них стали костелами.

У найкращому стані знаходиться колишня церква Святої Матері Параскевії у Святому. Це невеличке прикордонне село розташоване у мальовничій місцині, на одному з горбів височіє церква: хрестоподібна в плані з чіткими прямолінійними формами, з прибудованими

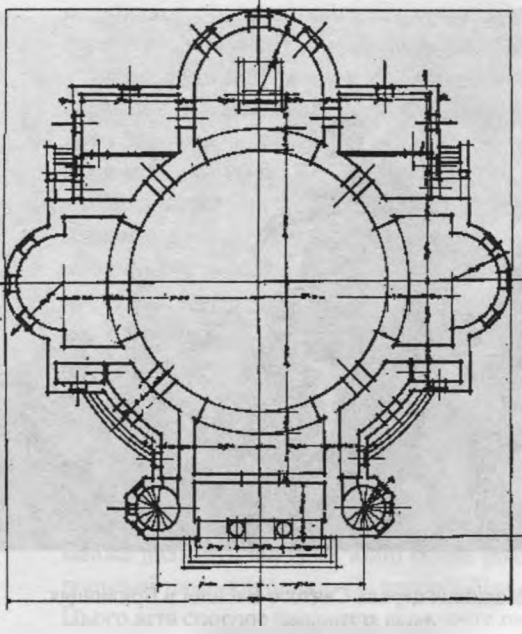

Рис. 1. План собору в м. Бірча, 1925 р.

Рис. 2. Собор Пречистої Богородиці у Бірчі.
Фото 1939 р.

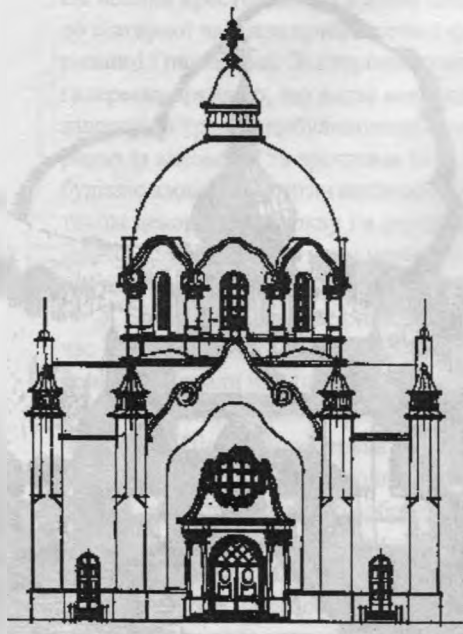

Рис. 3. Проект церкви для с. Святе

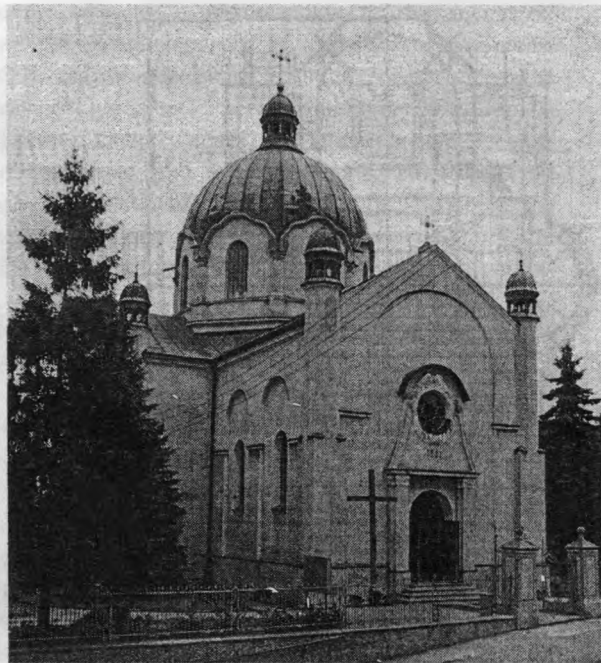

Рис. 4. Колишня Церква Святої Матері Параскевії
у Святому. Фото Л.Грицюк, 2002 р.

Рис. 5. Головна нава колишньої церкви Святої Матері Параскеві у Святому.
Фото Л.Грицюк, 2002 р

Рис. 6. Колишня церква Святого Василя у Брилинцях.
Фото Л.Грицюк, 2002 р

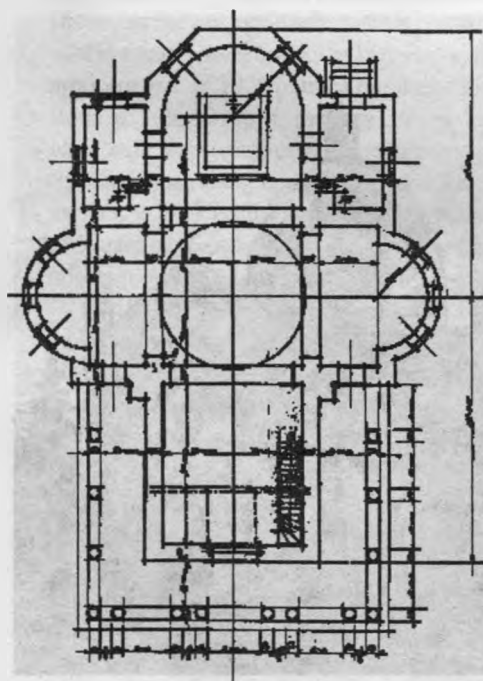

Рис. 7. Проект церкви для с.Тарнавка, план, 1938 р.

Рис. 8. Проект церкви для с.Тарнавка, 1938 р.

по обидві сторони ризницею і паламаркою. На кожен з чотирьох фасадів виходять масивні фронтони, монументальність яких підкреслюють по боках пілястри-колони із завершенням у формі філігранних вежечок. Фронтон з головним входом оздоблений круглим вікном, обрамленим бароковим картушем. Центральна нава завершена сферичним куполом на круглому барабані, оздобленому вісьмома арочними віконними прорізами та тосканськими колонами між ними (рис. 3, 4). Вражає те, як вірні дбають про цю споруду: вона функціонує в такому вигляді, якою її задумав автор. Дах та купол з сигнатуркою та вежечками перекриті мідною бляхою, що з часом покрилася зеленою патиною; ліпнина на фасаді відповідає рисунку автора; цоколь обкладений річковим каменем. Зміни торкнулися лише внутрішньої частини церкви, інтер'єр якої підпорядкований тепер канонам католицького храму (рис. 5).

У такому ж мальовничому місці в Брилинцях збудовано церкву Святого Василя Великого (проект 1928 р.). Ця церква є високим зразком організації простору, коли невелика за розмірами будівля виглядає величною за рахунок формування монументального простору горбистого ландшафту околиці села. Церква однавова трьохдільна, вівтарна частина у вигляді заокругленої апсиди, до якої прибудована ризниця. Нава завершена сферичним куполом на восьмигранному барабані. Головний фасад декорований двома фронтонами головної нави та притвору, викінчених бароковими карнизами. Після виселення українців церква була замкнена майже двадцять років. У кінці 60-их років будівлю відновили і почали використовувати польські римо-католики. На пагорбі біля церкви почав функціонувати сільський цвинтар. Цього літа споруда пережила своє друге оновлення. Образ церкви цілковито зберігся: відновили дах, перекривши його мідною бляхою, відремонтували знищений з плином часу тиньк на стінах та високому цоколі, будівлю повністю перемалювали (рис. 6).

По-іншому склалася доля церкви Євгена Нагірного в Тарнаві. Її змурували у 1939 році. Це велика хрестоподібна в плані споруда; бокові нави завершені заокругленими апсидами, до вівтарної частини призматичної форми прибудовані прямокутні за формою приміщення ризниці і паламарні. Зі сторони головного фасаду по периметру бабинця будівля оперезана галереєю-аркадою, що надає монументальності і, водночас, легкості цілій споруді. Церква завершена трьома цибулиноподібними банями із сигнатурками, розташованими на восьмириках із заломами та арочними віконними прорізами (рис. 7, 8). До початку військових дій будівлю ззовні не встигли викінчити тиньком, обкласти каменем колони та цоколь. Не встигли також декорувати церкву і в середині, то ж, відповідно, вона і не була освячена. При кінці Другої світової війни нову церкву перебрали поляки римо-католики, викінчили її і використовують як костел (рис. 9).

У Батичах Євген Нагірний на місці старої дерев'яної церкви 1902 року, що згоріла під час Першої світової війни, запроектував нову, муровану. Будівництво закінчили у 1935 році, церкву освятили на Миколи Чудотворця. Невелика в плані однавова тридільна з прибудованими ризницею і паламарнею будівля завершувалася одною невеликою банею над навовою частиною. Після війни церква довгий час пустувала (рис. 10). В кінці 60-их років її почали використовувати римо-католики [6]. Кілька років тому споруда пережила капітальну перебудову, повністю втративши образ української церкви. Вівтарну частину і бабинець приєднали до головної нави, зруйнувавши тридільний простір, баню зняли, залишивши на її місці чотирикутну вежечку, до головного фронтона з одного боку прибудували вежу з дзвіницею, перетворивши будівлю на класичний костел (рис. 11).

Не визначеною дотепер залишається доля церкви Воздвиження Чесного Хреста у Дубецьку, що запроектована Є.Нагірним у 1925 році. Це хрестова в плані однокупольна церква з прибудованими ризницею і паламаркою; бокові апсиди та вівтарна частина заокруглені

Рис. 9. Колишня церква у с. Тарнавка.
Фото Л. Грицюк, 2002 р.

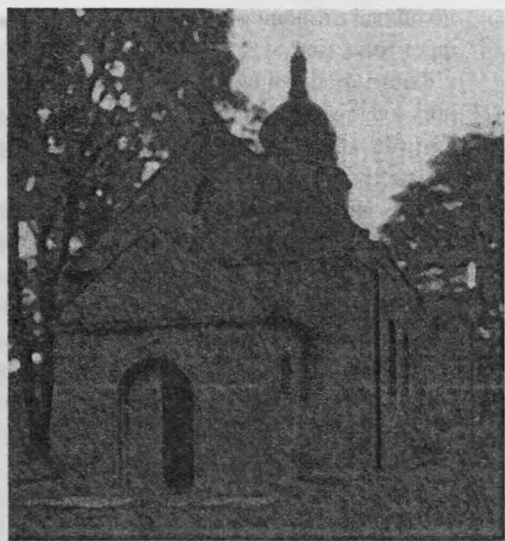

Рис. 10. Колишня церква Миколи-Чудотворця у с. Батичі до перебудови.
Фото Б. і О.Іванусівих, 1985 р.

Рис. 11. Колишня церква Миколи-Чудотворця у с. Батичі, після перебудови.
Фото Л.Грицюк, 2002 р.

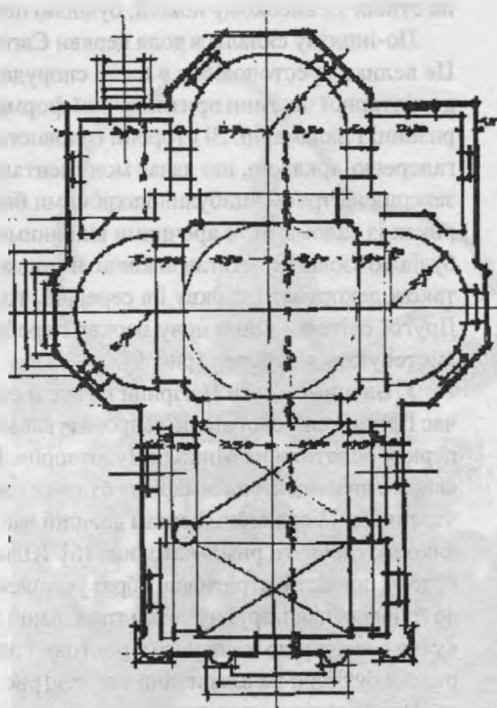

Рис. 12. Проект церкви для с. Дубецьк,
план, 1925 р.

Рис. 13. Проект церкви для с.Дубецьк, 1925 р.

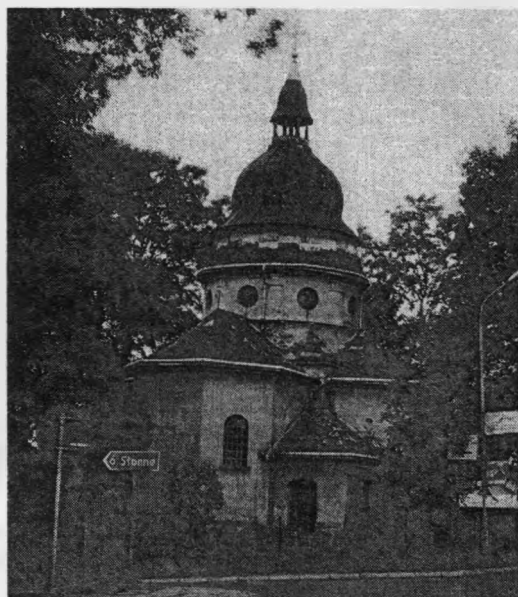

Рис. 14. Церква Воздвиження Чесного Хреста у Дубецьку. Фото Л.Грицюк, 2002 р.

всередині і призматичні назовні. Завершує будівлю велика шоломовидна баня, розташована на круглому барабані, оздобленому круглими вікнами та пілястрами рослинно-народного орнаменту (рис. 12, 13). Такими ж пілястрами декорований криволінійний бароковий фронтон, підпертий по обидва боки колонами цього ж своєрідного типу. Після вивезення українців церква замкнена, занедбана і стоїть пустою (рис. 14). За сто метрів від неї збудовано великий костел.

Невикористаною дотепер на території сучасної Польщі залишилась одна церква Євгена Нагірного. А скільки ще сакральних споруд визнаних і невідомих українських майстрів стоять пустками і руйнуються на колишніх українських теренах! Ця проблема ще чекає свого вирішення.

1. Черкес Б., Грицюк Л. Архітектор Євген Нагірний. – Дзвін № 4 (558). – 1991. – С.150-154; 2. Слободян Василь. Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів, 1998. – С.5, 9; 3. Гординський С. Українські церкви в Польщі. – Рим, 1969. – С.6; 4. Brykowski Ryszard. W sprawie architektury cerkiewnej województwa rzeszowskiego. – Warszawa, 1957. – С.37; 5. Іванусів Олег Володимир. Церква в руїні. – Видання Св. Софії Релігійного товариства українців-католиків Канади, St. Catherines, 1987. – С.322-332; 6. Там само, с.226.

